

УДК 811.161.2'373

Калиновська О. В.

ст. викладач кафедри української мови,
Національний університет "Києво-Могилянська академія"

ІДЕОЛОГІЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКОМУ РАДЯНСЬКОМУ ДИСКУРСІ 60-80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Вплив ідеології на систему української мови в ХХ столітті позначився передусім на формуванні в ній специфічного лексико-семантичного ядра, представленого суспільно-політичною лексикою, що відображала основні поняття (цінності) панівної в радянському союзі (частиною якого була Україна) марксистсько-ленінської ідеології: *марксизм, ленінізм, комунізм, соціалізм* тощо, а також лексикою, що номінувала основні поняття радянського способу життя: *воїн-визволитель, колгоспне селянство, п'ятирічка, суботник, комсомол* тощо, що засвідчено текстами партійних документів, які містили зразок висловлювання в суспільній комунікації, тому слугують ілюстративним матеріалом нашого дослідження [2]. Номінативні одиниці виявились менш продуктивними в організації ідеологічної семантики радянського дискурсу, ніж їх атрибутивні деривати. Домінування цих одиниць, частотність їх вживання та сталі, незмінні умови дистрибуції створили відповідний ідеологічний контекст, що зумовив усі лексико-семантичні явища в структурі українського радянського дискурсу (далі – УРД) і призвів до "втрати традиційно закріплених зв'язків і відношень між словами і значеннями, фразеологічними зворотами та їх асоціативними гніздами у свідомості мовців" [5, с. 90]. Нейтральне слово, поєднуючись з ідеологічно значущим, утворювало нове ідеологізоване значення, яке, постійно повторюючись, закріплювалось в мовній свідомості людини і функціонувало вже як нова самостійна лексична одиниця, традиційне значення якої поступово стиралося: *віра ленінська, думка ленінська, ідейне виховання*.

Розрив з традиційними значеннями підтверджують і лексикографічні матеріали. Так, у "Словнику української мови" [4] подано три значення слова *ідейний* з відповідним ілюстративним матеріалом: 1 – "стосується ідеї, пов'язаний з нею" проілюстровано цитатою з "Матеріалів ХХІ зїзду КПУ": "Завдання комуністичного будівництва, ідейного виховання трудящих вимагають активізації роботи вчених, які працюють в галузі суспільних наук"; 2 – "пройнятий передовими ідеями, пов'язаний з ними" проілюстровано цитатою з газети "Радянська Україна": "Радянська література – найпередовіша, найбільш ідейна література світу"; 3 – традиційне значення "відданий ідеалу, безкорисливий" (найбільше відповідає першозначенню слова) проілюстровано реченням з прози М. Коцюбинського: "Він такий чистий, такий ідейний..." і подано з маркуванням "розм.", що, відповідно, кодифікує обмежене вживання традиційного значення слова.

Як засвідчує досліджуваний матеріал, ідеологічний компонент значення передусім реалізовується в лексемах з ослабленим денотативним компонентом: політичній та економічній термінології: *колгоспна демократія, соціалістичне виробництво, планова економіка, соціалістичне змагання*; в назвах абстрактних понять: *віра, думка, свідомість, підхід, напрям, завдання*; в

назвах морально-етичних категорій: *робітнича совість, комуністична мораль, пролетарська честь, революційний оптимізм*. Зазначені групи слів у стійкому ідеологізованому контексті десемантизуються й виступають "знаками-символами", що виконують лише ритуальну функцію [3, с. 32].

У структурі УРД зазнають метафоризації та гіперболізації важливі для радянської ідеології значення: простору (*всенародний рух, всесоюзний огляд, всесвітньо-історичний масштаб*), кількості (*численна армія трудящих, мільйонні загони, широкі маси трудящих*), часу (*нова радянська людина, вічноюне вчення Маркса-Леніна*), сили (*революційна сила, могутня хода, бойове завдання*), швидкості (*семимильні кроки, швидке нарощування, ударний темп*). Названі метафоризовані й гіперболізовані атрибутивні значення, реалізуючи конотативну сему "більший від звичайного, інтенсивний", набувають функційного статусу експресивів і в структурі УРД стають універсальними одиницями, які зумовлюють ідеологічно оцінну семантику дискурсу.

Ідеологічна оцінність впливає на утворення символічних значень. М. Ґловінський, аналізуючи новомову, зазначав, що "кожен елемент висловлювання повинен символізувати певні цінності" [1, с. 168]. У радянському дискурсі утворення символічних значень є невмотивованим, довільним, через те що в ролі символізованого об'єкта виступають абстрактні значення (соціальні і політичні ідеї), тому процес символізації відбувається через залучення асоціативних зв'язків людського мислення і пов'язаний із актуалізацією таких понять: "сім'я", "будівництво", "рух": *сім'я народів-братів, братня соціалістична країна, розгортається комуністичне будівництво, великий крок вперед, партія піклується, ЦК турбується*. В УРД символізувалися передусім суспільно-політичні поняття: *комунізм, ленінізм, комуністична партія, Велика Жовтнева соціалістична революція, робітничий клас*; назви офіційно-ділових документів: *план, директива, вказівка, резолюція*.

Ідеологічно оцінні значення вступають у семантичні відношення синонімічності: *комуністичне будівництво – комуністичне творення; партія – комуністична партія – наша партія – рідна партія – бойовий авангард усього радянського народу – провідна сила революційних перетворень; наша держава – наша радянська Батьківщина – наша соціалістична Батьківщина – перша в світі країна соціалізму тощо*.

Отже, процеси ідеологізації атрибутивних значень, жорсткі умови їх дистрибуції зумовили більшість семантичних процесів у структурі українського радянського дискурсу 60 – 80-х років ХХ століття.

Список літератури

1. Ґловінський М. Новомова. / М. Ґловінський //12 польських есеїв. – Київ: Критика, 2001. – С. 158 – 180.

2. КПУ в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х томах. / К.: Політвидав України, 1976.

3. Масенко Л. Т. Мова радянського тоталітаризму / Л. Т. Масенко. К.: Клію, 2017. 239 с.

4. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970 – 1980. Т. IV.

5. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Частина II Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Л. О. Ткач. Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. 702 с.